

ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ РУСІ В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ 1930–1940-х рр.

У статті розкриваються політико-ідеологічні умови зміни концепції походження Русі в радянській історичній науці 1930–1940-х рр. Автор акцентує увагу на особливостях концептуальних підходів та персональному внеску визначних радянських учених у дослідження цієї проблеми.

В історичній науці складно відшукати проблему суперечливішу, глибіннішу, ніж походження Русі. Методологічні дискусії кінця 1920-х рр. призвели до того, що норманізм, на взірець марксизму-ленінізму, було проголошено єдино правильним ученням, яке активно поширювалося й пропагувалося як у наукових інституціях, так і у середніх освітніх закладах, через науково-популярну літературу та шкільні підручники¹. Перманентна зміна історичних парадигм у пореволюційні роки потребувала й оновлення методологічних підходів до вирішення питання походження руської державності. Витоки цього процесу було закладено ще в 1929 р., коли партійно-державна верхівка вдалася до опанування ключових наукових інституцій у країні. Найперше під удар потрапила Академія наук СРСР, яка до того зберігала відносну самостійність – до її складу було введено чотирьох академіків-марксистів. По тому пішла серія арештів, розголосу набула так звана «справа Платонова», коли було заарештовано 85 осіб². На 1929 р. Й.Сталін став повновладним господарем країни. Ставало цілком зрозумілим, що принцип пріоритету економічної історії з політичним підґрунтям не витримував перевірки часом. Соціалізм будувався в одній країні, і сподівання на «світову революцію» не справдилися (хоча й не знімалися з порядку денного). На початку 1930-х рр. активно йшла підготовка до заміни «бога світової революції богом російської історії»³.

Офіційним стартом нового курсу можна вважати лист Й.Сталіна «Про деякі питання історії більшовизму» (1931 р.), адресований у редакцію журналу «Пролетарська революція» з приводу публікації у шостому числі за 1930 р. статті А.Слущького «Більшовики про німецьку соціал-демократію в період її передвоєнної кризи»⁴. На перший погляд здавалося, що він торкався лише питань боротьби більшовиків з «опортуністами». Але в публікації крилися й

* Кириленко Сергій Олексійович – старший викладач кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

E-mail: serkirile@yandex.ru

¹ Див.: Пресняков А.Е. Вильгельм Томсен о древнейшем периоде русской истории // Памяти Вильгельма Томсена: К годовщине со дня смерти. – Москва, 1928. – С.46; Готье Ю.В. Железный век в Восточной Европе. – Москва, 1930. – С.248; Фомин В.В. Варяги и Варяжская Русь: К итогам дискуссии по варяжскому вопросу. – Москва, 2005. – С.184.

² Павленко Н.И. «Академическое дело». Историки под прицелом ОГПУ // Наука и жизнь. – 1999. – №11. – С.26.

³ Неретина С.С. Смена исторических парадигм в СССР. 20–30-е годы // Наука и власть: Сб. ст. – Москва, 1990. – С.40–41.

⁴ Сталин И. О некоторых вопросах истории большевизма. Письмо в редакцию журнала «Пролетарская революция» // Его же. Сочинения. – Т.13. – Москва, 1951. – С.84–103.

глобальні постулати: по-перше, чітко простежувалася думка, що не Захід був основоположником революційно-пролетарського руху, а Росія; по-друге – гарячим, але не таким уже й небезпечним для режиму дискусіям 1920-х рр. прийшов кінець. Відтепер лібералізм стосовно «ворогів» ставав неприпустимим⁵.

Іншим сигналом було обговорення книги О.Ярославського з історії партії. Автор не догодив «вождеві народів», оскільки не відвів йому належного місця як головній дійовій особі в період революції⁶. Така позиція спричинила появу листа Й.Сталіна, А.Жданова, С.Кірова «До вивчення історії», від якого відчутно війнуло холодом⁷. Було цілком очевидно, що «старим історіям» покладено край. Нові вказівки диктували нові легенди й міфи, які виразно окреслювали ідею влади. На місце «коня економічного детермінізму» підводили «коня детермінізму державного». Безумовно, ця ідея була ще дореволюційною, але з новим змістом. Форма держави змінилася із самодержавної на тоталітарну, що, своєю чергою, слід було обставити «майже колишніми» декораціями. Вона повинна була мати свою історію, поділену на етапи, синхронні історичним періодам європейських країн. Великодержавність вимагала належного обрамлення. Історія нової країни мала постати в нових, розфарбованих патріотичних відтінках, і наголос на «новий патріотизм» був складовою частиною загального курсу на створення нової державницької історії⁸.

Відгукнувшись на критику «згори», Товариство істориків-марксистів започаткувало ряд дискусій, у ході яких виробилася нова стратегія. Сутність її полягала в тому, що не можна підмінювати історію народів СРСР історією Росії, і не слід відривати історію цих народів від історії російського народу⁹. Остаточню ж шляхи розвитку радянської історичної науки було визначено після оприлюднення спеціальної постанови РНК СРСР та ЦК ВКП(б) за підписом Й.Сталіна й В.Молотова від 16 травня 1934 р. та зауважень Й.Сталіна, А.Жданова, С.Кірова із приводу конспекту підручника з історії СРСР від 8 серпня 1934 р.¹⁰

Такі поштовхи «згори» та методологічні дискусії у середовищі істориків-марксистів на рубежі 1920–1930-х рр. невдовзі дали результат. Уже в 1939 р. провідні радянські історики опублікували перший том колективного двотомника «Проти історичної концепції М.Покровського», в якому чітко окреслювався «правильний» і безповоротний шлях розвитку радянської історичної науки. Серед авторів був Б.Греков, який звинуватив фундатора радянської історіографії в ліквідації «імперії Рюриковичів»¹¹.

⁵ *Неретина С.С.* Смена исторических парадигм в СССР... – С.42.

⁶ Там же. – С.43.

⁷ Там же.

⁸ Там же. – С.44.

⁹ *Черепнин Л.В.* Изучение в СССР проблем отечественной истории периода феодализма // Вопросы истории. – 1962. – №1. – С.47.

¹⁰ О преподавании гражданской истории в школах СССР // Правда. – 1934. – 16 мая; *Сталин И., Жданов А., Кіров С.* Замечания по поводу конспекта учебника по истории СССР // Там же. – 1936. – 27 января.

¹¹ *Греков Б.* Киевская Русь и проблема происхождения русского феодализма у М.Н.Покровского // Против исторической концепции М.Н.Покровского: Сб. ст. – Ч.1. – Москва; Ленинград, 1939. – С.71–116.

Починаючи з 1930-х рр. Б.Греков у розгорнутій серії доповідей, наукових статей та монографічних досліджень, спираючись на марксистсько-ленінське вчення про державу та її класову природу, фактично вперше в радянській історіографії встановив, що давньоруська державність постала в результаті довготривалого процесу соціально-економічного розвитку східного слов'янства та була наслідком важливих зрушень у господарському поступі й соціальних відносинах (формування класового суспільства)¹². Саме на вивченні процесу класотворення Б.Греков і робив акцент у своїх дослідженнях. Спираючись на праці К.Маркса, в яких відзначалася примітивність норманського завоювання, і поділяючи висновки О.Ридзевської про незначну кількість варягів у Русі¹³, Б.Греков дійшов висновку, що слов'яни мали більш високий ступінь розвитку порівняно зі скандинавами. Тим самим він показав, що утворення руської держави (держави «народу рос», початок IX ст.) поряд із виникненням класового суспільства стало не дрібною подією в політичному житті Подніпров'я й Припільмення (як це зображувалося в домарксистській історіографії), а корінним зрушенням в історичному розвитку Східної Європи¹⁴. Наукова позиція Б.Грекова протягом 1930–1940-х рр. неодноразово змінювалась і відшліфовувалась. Завершального вигляду концепція вченого набула в його останній, посмертній, монографії – «Київська Русь» (1953 р.), де автор висунув тезу про ранньофеодальний характер руської державності IX–X ст., наголосивши, що при пошуку «витоків Русі» слід звертати погляд не на Північ Європи, а на Середнє Подніпров'я¹⁵.

Одним із найбільш серйозних і послідовних опонентів Б.Грекова був С.Бахрушин, який у низці своїх публікацій другої половини 1930-х рр. висловив ряд протилежних думок щодо становлення руської державності¹⁶. Так, автор категорично виступив проти тези Б.Грекова про формування класового суспільства на ранніх стадіях розвитку Русі. А якщо не було класів, то не було й держави¹⁷. Заперечуючи державну організацію в полян і новгородців, С.Бахрушин наголошував, що зародки державного ладу слід шукати не у «дружинах скандинавських шукачів пригод, а у слов'янських племінних княжіннях. Варязькі конунгі лише очолили той процес, який ішов із середини слов'янських спільнот Східної Європи»¹⁸. Проте вже у 1940-х рр.

¹² Греков Б.Д. Очерки по истории феодализма в России // Известия Государственной академии истории материальной культуры. – 1934. – Вып.72. – С.25–159; *Его же*. Рабство и феодализм в Древней Руси // Там же. – 1934. – Вып.86. – С.5–66, 145–163; *Его же*. Феодальные отношения в Киевском государстве. – Москва; Ленинград, 1935. – С.36–37.

¹³ Ридзевская Е.А. К варяжскому вопросу (местные названия скандинавского происхождения в связи с вопросом о варягах на Руси) // Известия Отделения общественных наук АН СССР. – 1934. – №7. – С.485–532; №8. – С.609–630.

¹⁴ Див.: Советская историография Киевской Руси. – Ленинград, 1978. – С.131.

¹⁵ Греков Б.Д. Киевская Русь. – Ленинград, 1953. – С.447–450.

¹⁶ Бахрушин С.В. К вопросу о русском феодализме // Книга и пролетарская революция. – 1936. – №4. – С.40–48; *Его же*. К вопросу о крещении Киевской Руси // Историк-марксист. – 1937. – №2. – С.40–77; *Его же*. Некоторые вопросы истории Киевской Руси // Там же. – 1937. – №3. – С.165–175; *Его же*. Держава Юриковичей // Вестник древней истории. – 1938. – №2. – С.88–98; *Его же*. Киевское государство // Пропагандист. – 1938. – №13. – С.16–22.

¹⁷ Бахрушин С.В. Некоторые вопросы... – С.167.

¹⁸ Бахрушин С.В. Держава Юриковичей. – С.91.

С.Бахрушин відмовився від своїх позицій на користь концепції Б.Грекова¹⁹. На близьких до С.Бахрушина позиціях стояв відомий радянський історик та історіограф М.Рубінштейн, який характеризував період IX–X ст. як «безкласовий», «дофеодальний». А отже, про існування держави у цей час, як наголошував дослідник, говорити явно передчасно²⁰.

Доволі оригінальними виявилися пошуки витоків Русі С.Юшковим, який зазначав, що це питання – одне з найважливіших, проте досі не розв'язане. На його думку, у радянській історичній науці поки що не виробилися загальноновизнані погляди на походження Русі, і все ж переважна більшість дослідників виокремлює питання варягів та генези руської державності, вважаючи, відповідно до висловлювань К.Маркса, що варяги – це нормани. С.Юшков твердив, що це значний крок уперед, і саме від розв'язання цього питання залежить вирішення проблеми виникнення Русі, адже якщо «русь» – це нормани, то які б застороги не робили радянські вчені, усе ж перші державні утворення на територіях східного слов'янства є норманськими. Дослідник наголошував, що роль норманських конунгів та їх оточення в утворення руської державності треба звести до мінімуму, і по суті говорити не про «норманське завоювання», а лише про утвердження норманської династії²¹. Таким чином, не заперечуючи скандинавського фактора в ранній історії Русі, робилася одна з перших спроб перевести проблему в абсолютно іншу площину.

С.Юшков одним із перших у радянській історіографії звернув увагу на відсутність цілісного й глибокого аналізу відповідних арабських джерел, а також нового обширного й практично недослідженого археологічного матеріалу, що його історики мали у своєму розпорядженні. А найголовніше, – конче необхідно переглянути старі дані «на основі марксистсько-ленінської методології вчення про етногенез». Усе це, на його думку, мало стати підґрунтям для нових висновків. Урешті, С.Юшков наголошував, що проблему походження Русі слід формулювати по-іншому, оскільки тепер знімається питання про варягів. І норманісти, і антинорманісти намагалися довести більше, ніж дозволяли самі джерела. Перші зазвичай твердили, що не тільки варяги, а й власне русь – це нормани, другі ж наголошували, що не тільки русь, а й варяги – це слов'яни. Відтепер сила та вага доказів, що наводилися норманістами й антинорманістами, за такої постановки питання змінювалися, або ж вони зовсім втрачали своє значення. Так, автор підважив силу одного з основних доказів щодо норманських імен Рюриковичів. Оскільки він визнавав перших новгородських і київських князів та їх оточення варягами-норманами, то збереження ними скандинавських імен слід уважати цілком природним. Проте це аж ніяк не доводить того, що русь – це нормани. Також втрачає значення доказу і наведений норманістами перелік скандинавських слів, які ввійшли до руського лексикону. С.Юшков

¹⁹ Бахрушин С.В. [Рец.] Греков Б.Д. Борьба Руси за создание своего государства // Под знаменем марксизма. – 1943. – №7/8. – С.102–103. Для порівн. див.: Греков Б.Д. Киевская Русь. – С.284.

²⁰ Рубинштейн Н.Л. [Рец.] Б.Д.Греков. Памятники истории Киевского государства IX – XII вв. // Историк-марксист. – 1938. – №1. – С.130–132.

²¹ Юшков С.В. До питання про походження русі // Наукові записки Інституту мовознавства АН УРСР. – Т.1. – К., 1941. – С.137–138.

наголошував, що вони поширилися завдяки наявності норманських князів зі своїм оточенням, але водночас його дивувала мізерна кількість цих слів – усього 17. Відтак втрачав силу доказу й уривок із найдавнішого літописного зводу про походження Русі як пізніша легенда та домисел укладача.

С.Юшков констатував, що представники як одного, так і іншого таборів ґрунтували свої положення в основному на п'яти іноземних джерелах: «Бертинських анналах», оповіданнях кремонського єпископа Ліутпранда й венеціанського церковно-державного діяча та історика Іоанна Диякона (про похід норманів у 860 р. на Візантію), а також свідченнях арабського географа аль-Якубі (про напад русі на Сивілію) й візантійського імператора Константина Багрянородного (про назви дніпровських порогів). Проаналізувавши їх і критикуючи висновки норманістів, С.Юшков зазначав, що побудови, в яких русь ототожнювалася з норманами (варягами) – бездоказові. Норманісти довели, що варяги – не нормани, але водночас не довели, що норманами і є русь. Дослідник наголошував, що основою вирішення «руського питання» повинен стати ґрунтовний розгляд візантійських і арабських джерел, тобто тих народів, які перебували в постійних торговельних зносинах зі слов'янством, і що говорять про русь як про туземне населення Східної Європи чи прямо відносять його до слов'ян²².

Проаналізувавши джерела візантійського й арабського походження та спираючись на висловлювання С.Соловйова, В.Ключевського, М.Марра про русь як соціальну групу, підкріплюючи це першою статтею «Руської правди», С.Юшков дійшов висновку, що русь – це особлива соціальна група, яка стояла над слов'янами та взагалі всіма іншими групами населення. Руси – це купці, які скуповували товари у слов'ян і відправляли їх до хазарів або арабів; руси – це населення міст, якому було підвладне навколишнє слов'янство та з якого вони збирали данину; руси – це організатори й учасники здобичницьких походів у Візантію, проти хозарів, на Чорноморське узбережжя та Каспій; руси – професійні вояки, що служили у візантійських імператорів і хозарських каганів; руси – це організатори експедицій за рабами тощо. Оскільки руси були мешканцями ранніх міських центрів, вони не займалися рільництвом, а жили з того, що зможуть зібрати зі слов'ян. Будучи особливою соціальною групою, яка стояла над родовим слов'янством, руси панували над ним. Водночас вони були організаторами перших держав на теренах східних слов'ян. Головні центри русів виникли на основних торговельних шляхах того часу – річках Чорноморського басейну, а також на узбережжі самого Чорного моря, яке дістало назву «Руського».

Що ж до часу виникнення цієї соціальної групи, то С.Юшков, спираючись на працю Ф.Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності й держави», припускав – вона могла з'явитися в період розкладу у східних слов'ян родового ладу (тобто, у другій половині VIII–IX ст.). Саме тоді, як це встановлено за археологічним матеріалом, у слов'янських племен відбувся другий великий поділ праці – від рільництва відокремилось ремесло. У цей

²² Там само. – С.138–148.

період рабство перетворилося на складову частину соціальної системи. Із часом виділилася група купців, які займалися вже не виробництвом, а тільки обміном продуктів. Усі ці елементи, що виникли у процесі розпаду родового суспільства, тобто купці, воєначальники, ремісники, представники родоплемінної знаті, землевласники, які відривалися від своїх коренів у роді, осідали в особливих центрах – ранніх містах. Таким чином, міське населення вбачалося С.Юшкову міжплемінною групою.

У міру розвитку зовнішньої торгівлі, особливо у великих або прикордонних містах, мав утворитися значний прошарок іноземних купців. Такими чужоземними «гостями», які міцно осідали, асимілюючись із місцевими елементами, на території східного слов'янства були скандинавські, норманські торговці. Вояки з Півночі Європи – вікінги – також становили значний прошарок у містах; їх часто робили своїми дружинниками князі. Немає сумніву, наголошував історик, що мова, якою послуговувалися в містах, поступово почала відрізнятися від решти слов'янських діалектів, стаючи більш розвиненою, багатшою, включаючи у тому числі й іноземні слова. Усі ці елементи, що осідали в містах, мали багато спільних інтересів, а отже, потребували об'єднання. Особлива їх згуртованість, за С.Юшковим, виявлялася в тих випадках, коли вони перетворювали на данників масу слов'янських общинників. Із часом ці соціальні групи, які розмовляли особливою, багатшою мовою, мали вищу культуру, що розвивалася під значним візантійським та арабським впливом, настільки різко почали відрізнятися від підвладного їм люду, що виникла потреба в особливій назві, якою й стало слово «русь» – ним позначали групу, котра осіла в Києві.

С.Юшков припускав, що, можливо, ця назва не була слов'янською, а означала професійних вояків, купців, міщан. Що ж до проблеми «початкової Русі», то, безперечно, дослідник віддавав перевагу Півдню, оскільки процеси розкладу родового ладу найінтенсивніше відбувалися серед тутешніх полян, сіверян, дулібів. Саме на Півдні руси виявилися чисельнішими й більш організованими, ніж на Півночі. Відтак за Києвом і Київською землею закріпилася назва «Русь». Стосовно інших руських центрів, то С.Юшков твердив: русь осідала вздовж течії Дніпра на всьому торговельному шляху «із варяг у греки». Так природно вона з'явилася в Галичині (Червона Русь) і навіть на східнослов'янських теренах на межі з Угорщиною (Угорська Русь). Подальшу трансформацію назви «Русь» С.Юшков бачив у тому, що з підкоренням Києвом усіх інших груп русі та племен східного слов'янства вона перетворилася на політико-географічне поняття. У міру того, як занепадав родовий лад і зникали племінні назви, під «Руссю» розуміли всю територію східних слов'ян із Києвом на чолі. Відтак «Русь» стала етноназвою²³. Слід зазначити, що концепція С.Юшкова не знайшла широкої підтримки серед науковців. Так, Б.Греков категорично не погоджувався з гіпотезою про соціальний характер походження Русі²⁴, такої ж думки дотримувався й М.Державін²⁵.

²³ Юшков С.В. До питання про походження русі. – С.152–154.

²⁴ Греков Б.Д. Киевская Русь. – С.257.

²⁵ Державин Н. Происхождение русского народа – великорусского, украинского, белорусского. – Москва, 1944. – С.80–85.

Чергового імпульсу становленню марксистської концепції походження Русі надали праці Б.Рибакова, який почав займатися цією проблематикою у 1930-х рр., коли й побачили світ його перші серйозні праці²⁶. Саме тоді в історичному ядрі руської державності розгорнулися активні археологічні дослідження, тематичне спрямування яких визначалося етногенетичними інтересами Б.Рибакова. Його археологічні пошуки знаходили також підтримку з боку визнаного лідера радянських медієвістів Б.Грекова, що до певної міри розв'язувало руки молодому вченому. Протягом короткого часу було зібрано значну кількість археологічного матеріалу, оприлюдненого у численних повідомленнях і статтях. На цій основі відбувалося поступове руйнування здавалося б вивіреної часом концепції походження Русі.

У центр уваги Б.Рибаков ставив питання утворення руської народності та держави, наголошуючи, що для цього необхідно з'ясувати, що ж таке Русь і хто такі руси²⁷? Історичним ядром «Руської землі» він визначав Середнє Подніпров'я – від Росі до Тясмина на правому березі Дніпра з частиною Лівобережжя, Переяславом-Руським і нижньою течією Сули, Псла та Ворскли. Це порівняно невелика область на південній околиці родючої лісостепової зони, близько 180 км за течією Дніпра і 400 км завширшки. На думку Б.Рибакова, важливе значення мало співвідношення назв «поляни» і «русь». Історик стверджував, що друга назва – більш пізня. На його думку, «поляни» – архаїчна назва придніпровських слов'ян, яка залишилася в пам'яті літописця, це великий союз слов'янських племен скіфосарматського часу, що мав назву «пали» / «поли» («спали» у Плінія). Появу імені народу росів Б.Рибаков датував IV ст. і пов'язував це зі свідченнями Йордана. На його думку, саме у складі лісостепових слов'янських племен, яких називали «палами» / «полями» (тимчасово, від сусідів, отримали ім'я «антів»), у IV ст. виокремилося плем'я росів, що мешкали на берегах однойменної річки в Подніпров'ї. Це припущення історик підкріпив археологічними знахідками. Часом трансформації назви «поляни» у «роси» / «руси» слід уважати VI ст., коли після розгрому гунів відбувалося формування нових союзів племен, будівництво нових міст і протистояння з новими ворогами.

Як наголошував Б.Рибаков, у цей час фіксується різка схожість ареалу багатой археологічної дружинної культури VI–VII ст. з областю «Руської землі» (у вузькому значенні). Саме тоді, у VI ст., складається міцний союз слов'янських племен, який і отримав назву від головного племені. Територія руського союзу племен, до якого входили сіверяни, зберегла назву полян, і була приблизно в 5 разів більшою за терен первинного племені русі. Русь VI–VII ст. відстояла свою незалежність у боротьбі з новими кочівниками – аварами та взяла активну участь у слов'яно-антському русі в Подунав'я. За Б.Рибаковим, протягом VII–VIII ст. відбувався процес розширення території Русі, своєрідне «збирання слов'янських племен» у рамках складання руської державності. У IX–X ст. у Русі з'являються загони норманів-варягів, які одного разу, за конунга Олега, навіть захопили Київ.

²⁶ Рыбаков Б.А. Анты и Киевская Русь // Вестник древней истории. – 1939. – №1. – С.319–337.

²⁷ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. – Москва, 1982. – С.55.

Отже, схему походження Русі Б.Рибаков виклав таким чином. Плем'я росів або русів у I ст. було частиною слов'янського масиву. Ім'я росів пов'язують із річкою Рось, притокою Середнього Дніпра. Першим свідченням про росів можна умовно вважати розповідь Йордана про росоманів, які ворогували з готським королем Германаріхом. Обидві форми («рос» і «рус») існували одночасно. У літописах переважає форма русь, але у джерелах одночасно зустрічається й форма рось («роські письмена», «Правда роська»). У VI–VII ст. у Середньому Подніпров'ї склався потужний союз слов'янських племен, іноземці називали його «Рос» або «Рус». Пам'ять про кордони цього руського союзу, як виявив Б.Рибаков, збереглася до XII ст. На середину X ст. Руссю почали називатися всі східнослов'янські землі, які платили данину русі, та наймані загони варягів. Об'єднання всіх східнослов'янських земель під іменем Русі проіснувало до кінця XIV ст. і відчувалося навіть у пізніший час попри виокремлення українців та білорусів²⁸.

Саме в такому «канонічному» вигляді концепція «Руської землі» як початкового ядра руської державності увійде практично в усі узагальнюючі праці та підручники для середньої й вищої школи, що зумовить наукову консервацію цієї проблематики практично до 1980-х рр. Наскільки міцною була ця концепція наприкінці 1940-х рр. видно, приміром, із листа Б.Романова до М.Рубінштейна від 27.IX.1948 р.: «Мене хвилює те, як почали говорити про варягів – здається, ми їх узагалі невдовзі зітремо зі сторінок літописів»²⁹. Ці слова виявилися пророчими, адже незабаром стартує кампанія «боротьби з космополітизмом», а разом із нею в історичній науці дедалі більших обертів набиратиме і процес «изгнання варягов», що остаточно переведе проблему походження Русі з наукової площини в політичну.

²⁸ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. – С.85–90.

²⁹ Научно-исследовательский отдел рукописей Российской государственной библиотеки. – Ф.521. – К.26. – Ед.хр.39. – Л.30 об.

The paper analyzes political and ideological conditions of change of the theory of origin of the Rus' in the Soviet historiography of the end of 1930–1940th. The author emphasizes the specifics of conceptual approaches and personal contribution of prominent Soviet scholars to the study of that problem.

